

Racionalizem in iracionalizem v etiki

MARIJA ŠVAJNCER

ESEJISTIČNA REFLEKSIJA

Etika je mejna filozofska disciplina. V sodobni filozofiji racionalizem ni več pojem, ki bi ga bilo mogoče uporabljati ali izenačevati z mejno panogo. Mejnost, obrobnost ali marginalnost imajo lahko prizvok pejorativnosti. Racionalizem, ki se pogosto približuje matematizaciji, simbolizaciji ali formalizaciji nasploh, ne želi biti pejorativen. Ali to pomeni, da je sporna že sama zastavitev problema - racionalizem in iracionalizem v etiki? Kako bi bilo mogoče vsem trem pojmom pripisati samoumevnost in objektivnost? Morebiti so elementi iracionalizma že v tem, da se ves čas zavedamo, kako problematični sta teoretična in konceptualna natančnost na tem področju.

Pri Francetu Vebru je bil racionalizem problematiziran že na samem začetku, ko je zapisal: "Moja etika, podana v pričujočem spisu, pa noče biti nič več in nič manj, nego prav takšna posebna in doslej vsaj v tej sistematičnosti neznana logika, namreč logika čustvovanja in stremljenja, logika srca."¹⁾

Prepričan je bil, da so aksiomi tudi na področju etike - vsakdo jim mora slediti. Dokopati se je hotel do načelne veljavnosti aksiomov, torej do načelne neodvisnosti od vprašanja, ali jih kdo s svojim čustvovanjem in s svojimi težnjami tudi dejansko upošteva. Logika srca nikomur ne predpisuje, kakšno naj bo njegovo emocionalno ravnanje, ampak s pomočjo aksiomov le dokazuje, da mora tako in ne drugače čustvovati in težiti, če hoče to početi pravilno in pametno. Za Veبرا je etika že v osnovi racionalizirana. Ko se je spraševal o njenem znanstvenem statusu in predmetu, je postavil v ospredje pojavne oblike vsakodnevnega življenja. Kar ima za človekovo življenje vrednost, lahko postane predmet znanosti. Vedel je, da glede na eksaktnost drugih znanosti etika pogosto zavzema poslednje mesto, kar pa ne pomeni, da znanost o dobrem in slabem, o npravnosti in nenpravnosti ne bi imela razloga za obstoj. Prepričan je bil, da imajo izjemen pomen tisočletne izkušnje človeškega rodu; vanje je uvrstil: poklic, ljubezen, resnicoljubnost, npravnost, družino, narod, državo, kazen in vest.²⁾

Stephen Edelston Toulmin se je spraševal, kako bi se bilo sploh mogoče lotiti problema o vlogi razuma v etiki, saj imamo opraviti z disciplino, s katero se lahko ukvarja

1 France Veber: *Etika, Prvi poizkus eksaktne logike nagnonske pameti*, Ljubljana, Znanstveno društvo za humanistične vede, 1923, str.

2 Prav tam, str. 12.

vsakdo. Problem racionalizma se po njegovem mnenju nanaša na možnost, da najdemo oziroma zagotovimo zanesljive argumente za določeno moralno sodbo.³⁾

Ko se odločamo, kaj bi morali storiti, izbiramo med različnimi usmeritvami in različnimi dokazi. Gre za to, v kolikšni meri se človek lahko naslanja in zanaša na razum v moralnem odločanju. Ena možnih rešitev je v tem, da najdemo kriterije, s pomočjo katerih prepoznavamo zadostne razloge. Za tradicionalno rešitev problema velja, da je osrednji problem moralne filozofije analiza in določitev pojma dobro, vendar pa so lahko sodobne rešitve tudi drugačne. Toulmin se je najprej vprašal, kaj je sploh etika, in nato - kakšna je njena funkcija.

Funkcija etičnih sodb je v tem, da spremenijo človekove občutke in njegovo obnašanje. Etika naj usklajuje in pomirja neodvisne cilje in voljo različnih pripadnikov človeške skupnosti. Njena osnovna funkcija je, da povezuje naše občutke in obnašanje tako, da uresničitev ciljev in želja usklajuje v največji možni meri. Etika in etični jezik sta za Toulmina del procesa, s katerim člani določene skupnosti omejujejo svoje pobude in prilagajajo svoje zahteve tako, da jih usklajujejo z zahtevami bližnjih. V ospredje postavlja moralni kodeks družbene skupnosti; prvi kriterij je, da naj bi bilo posameznikovo ravnanje usklajeno s kodeksom, drugi pa, da preprečujemo neprijetnosti, neugodje, trpljenje, kratka zlo drugih članov skupnosti.

Izhajajoč iz filozofske tradicije, vemo, da je etika praktična filozofija, vendar ne bomo vztrajali pri Aristotelovem opredeljevanju praktičnega, prav tako se ne bomo vračali k Marxovi vsebinski določitvi; v obeh primerih bi bilo treba temeljito premisliti, katere sestavine kategorialnega aparata ohranjajo validnost in katere so postale povsem anahronistične.

Pričujoča esejistična refleksija pojmovno sfero povsem načrtno približuje ideologizaciji in politizaciji. Nezmožnost natančnega definiranja, mejnost, problematičnost pojmov in discipline na specifičen način odslikavajo družbeno situacijo. Hipotetično bi bilo mogoče govoriti o svojevrstnem kolektivnem iracionalizmu. Eden poglavitnih problemov je, da gre za odsotnost prosvetljenske pobude. Ne gre za nevednost in problematična dejanja, ki jih izvajajo tisti, ki še niso spregledali, ostaja pa upanje, da se jim bo to slej ali prej primerilo, vendar je več kot očitni načrtni iracionalizem. Vedenje, kako bi bilo ravnati smotrno, logično in smiselno, je vztrajno zatajevano, potisnjeno v ozadje, z javnimi sredstvi pa naj bodo utemeljevana in opravičevana absurdna in iracionalna dejanja. Obrat in paradoks sta postala inherentni meri tega kolektivnega iracionalizma, pravzaprav kolektivno proklamiranega iracionalizma.

Zavezanost zgodovini, zgodovinskemu spominu in tradiciji (tradicija je že v Etiki Franceta Vebrata kotirala zelo visoko) je prekinjena. Sodobna družba je z novimi vsebinskimi opredelitvami družbenih dejavnikov povsem inovativna - prekinja molk in ustoličuje tradicionalno zavržene kategorije. Spodbuja absolutni relativizem dobrega in zla, deklarativno razglašča nedotakljivost življenja in sočasno praktično proizvaja armado brezposelnih in s tem povsem brezpravnih ljudi. Pavperizacija postaja na videz povsem normalna in običajna sestavina procesov demokratizacije.

V vsem tem so etična vprašanja več kot očitna. V etiki se vedno povezujeta dejansko in najstvo. Zdaj se je primerilo, da je dejansko skrajno brezupno in iz njega ni mogoče teoretično iztisniti upanja za prihodnost. Razglašanje etičnih vrednot, ki se nanašajo zgolj na transcendenco, nima temelja, ker je pač treba preživeti tudi svoj zemeljski čas

3 Stephen Edelston Toulmin: Istraživanje o mestu razuma u etici, Beograd, Nolit, 1970, str. 46.

- ne glede na to, kako dolg bo. Življenje pač ni sveto, če nimaš kruha in če nimaš besede. Zmeraj znova dobiva veljavo tisto, kar je zapisano - družba si vedno piše programe in zakonska določila. Gre za to, koliko idealizacije je dopustno vnesti v temeljno listino. Če bi bila lista te vrste prepis obstoječega kriznega položaja, ne bi mogla učinkovati kot besedilo, ki naj bi se ga držali, ideali in tisto, kar je potencialno najboljše, pa ne bi bili prepričljivi, saj bi se obstoječe kazalo še v toliko večji bedi.

V parlamentarnem demokratičnem odločanju oblikujejo tisto, kar naj ima lastnosti kolektivnosti, individualni dejavniki. Uveljavlja se bolj ali manj strpno ali tudi konfliktno križanje različnih volj - iz njih naj rezultira za javnost in skupnost sprejemljiva rešitev. Prehod iz individualnega v kolektivno se sčasoma porazgubi, kmalu pa dobi nove razsežnosti, ko ljudje, ki jih uradno določeno kolektivno determinira in morebiti celo omejuje, začno vse to doživljati kot del svoje individualnosti oziroma čutiti na lastni koži. Prehod iz teoretično premišljene in načrtovane abstraktnosti, primerne za čim večji krog ljudi, v konkretno uporabljivost ni brez težav in zapletov. V konkretnosti se začno kazati enostranosti in nedomišljenosti. Iz posameznih volj oblikovana abstraktnost je imela namen zapopasti bistvo in s tem univerzalnost, vendar človeškega življenja ni mogoče preživljati oziroma uveljavljati njegove kakovosti samo z esencialnim - vanj namreč vdirajo marginalnosti, elementarnosti in akcidentalnosti. Problem je v tem, da lahko abstraktne rešitve funkcionirajo na posebni, pogosto nerealni ravni - predvidene so za nekakšen prazen ali enodimenzionalen prostor, za svojevrstno linearnost, nikakor pa ne za paradoksalnost in akcidentalnost sodobnega časa.

Problemi se ne omejujejo na izolirano in nacionalno miniaturno družbo, ki hoče hlastno vstopiti v Evropo, pa poleg kulture nima nič takega, kar bi bilo za Evropo, ki je veliko bolj utrujena, kot si to upamo in hočemo priznati, sploh zanimivo, ampak so lastnost utrujenega, iztekajočega se stoletja. To je čas, ko se je toliko vsega že dogodilo in s tem tudi obrabilo in izpraznilo, čas postmodernističnega subjekta, ki na novo kombinira že znano in preverjeno, kaos individuov, ki se vedno znova znajdejo v vrtincu patološkega, čeprav so jim deklarirano vsiljevali normalno in racionalno. Poraja se občutek breztemeljnosti, negotovosti, brezizhodnosti in brezupnosti. Nikakor ne bi bilo problematično, če bi se vse to dogajalo v tistih, ki jih je čas pač povozil in utrudil, starost pa je zaznamovala miselno svežino. Takšna pozicija je vsiljena mladim ljudem, tistim, ki bi vendarle morali imeti perspektivo. Njihov prostor je pripravil nekdo drug, toda videti je, kot da je skoraj vse, kar sestavlja in oblikuje ta prostor, takšno, da kar kliče po razrušitvi. Koliko časa je mogoče takšno pobudo dušiti s storilnostno pobudo, s spreminjanjem mladih v računalnike, iz katerih je mogoče vsak trenutek dobiti zaželene podatke?

Treba je premisliti, kakšen je položaj racionalizma in iracionalizma v razmerju splošnega in posameznega - države oziroma civilne družbe in družine oziroma intimne. Oziroma ne pomeni istovetenja, ampak apriorno relativizacijo. Država je pojmovana kot anahronistični ostanek preteklosti, ki s svojo deklarirano legitimnostjo uravnava kolektivno življenje individuov in velikokrat v imenu kolektivnosti zavira individualno, civilna družba pa je predvidena kot veliko bolj odprta oblika skupnosti, ki z liberalistično zasnovo omogoča in dopušča drugačnost, marginalnost, polivalentnost in kakovost življenja. Anahronizem države se torej meša z vizijo civilne družbe. V deklarirani racionalizem državnosti prav zaradi absolutizacije občega vdirajo momenti iracionalizma, nasprotno pa civilna družba, ki s predvideno svobodo človekove intimne nakazuje iracionalizem, kljub vsemu ravna racionalno in preudarno. Zloraba intimne oziroma

družine (ne pojmujejo je več kot najmanjšo celico, ker mora civilna družba razvijati tudi druge oblike skupnosti, ne samo zveze otrok in odraslih, zveze, ki pomeni družino) se torej odvija na državni ravni. Država je tista, ki za svoje utemeljevanje absolutira racionalno in s tem povzroča zaprtost skupnosti, absolutizacija nacionalnega pa pomeni težnjo po ohranitvi in nadaljevanju čistega naroda. Zloraba intimne se manifestira v apelu, da je treba narodu naroditi otroke ter s tem ohraniti in nadaljevati državo. Civilna družba naj bi pomenila kakršnokoli in katerokoli obliko človekovega zasebnega življenja, obliko tiste vrste, ki si postavlja meje le toliko, da ne zlorablja in ogroža tuje izbire. Te meje so pravno določene in sankcionirane. Na ravni normativnega je človekovo življenje nedotakljivo, tako kot naj bi bilo nedotakljivo tudi vse, kar ima lastnosti živega. Nikakor ne gre za to, da civilno družbo pojmujejo kot morebitno idealno rešitev, ampak za predvidevanje, da je zveza med javnim in zasebnim vsak kolikor toliko v ravnovesju.

Zastavlja se vprašanje, kakšno je razmerje med racionalizmom in iracionalizmom v etiki. Dokopati se bo treba do odgovora, kakšno veljavo ima znotraj te relacije relativizem. Koliko je relativizem sploh oddaljen od nevtalizma. Prejšnje vrednote so se sčasoma izpraznile in obvisle v praznem prostoru. Potem ko niso več učinkovale, so se sprevrgle v svojo skrajnost in začele zbujati odpor. Tudi nove vrednote bodo učinkovale samo začasno in relativno. Utemeljujejo jih z zagotavljanjem, da so prejšnje postale povsem izpraznjene, zastarele, preživele in neučinkovite. Tine Hribar ugotavlja, da prevrednotenje vseh vrednot ne pomeni konca, temveč začetek ideologij - temu pravi računanje z idejami in na ideje. Filozof pravi, da ni ene same ideologije, pisane z veliko začetnico, ampak so le posamezne ideologije, ki se bojujejo med seboj, saj skušajo druga drugo spodriniti in uničiti.⁴⁾

Tudi relativizem in nevtalizem imata svoje meje, kadar sta ujeta v pedagogizacijo. Možnosti je več - ali govoriti o množici enako veljavnih resnic ali pa se sklicevati na eno samo. Ali lahko področje, kjer se uveljavljajo izključujoče se resnice, kratko malo odstranijo iz procesa pedagogizacije? Zgolj zamenjava ene ideologije z drugo je zelo poceni in problematična rešitev. Absolutna odstranitev ideologije in politizacije v konkretni družbi sodi v utopistično in idealizirano perspektivo. Vsaj delni rešitvi bi se bilo vendarle mogoče približati s predvidevanjem zanesljive argumentacije. Na področju etike imajo dokazni razlogi lahko različno moč, prepričljivost in gotovost - to pa seveda ni isto kot znanstvena validnost. Čeprav se etika v osnovi izmika redu in gotovosti, jo zdaj osmišljamo prav s toulminsko logiko argumentov, dopolnjeno z vsakokratno družbeno situacijo, subjektivnostjo, relativnostjo, začasnostjo, variabilnostjo, emocionalnostjo in pervertiranostjo.

4 Tine Hribar: Sveta igra sveta, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1990, str.10.